

БОГОСЛОВЉЕ

ИЗДАЈЕ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
У БЕОГРАДУ

Година XXXIII (XLVII)

1989.

Свеска 1 и 2

Посвећено 600-годишњици Косовској боја (1389—1989)

Архимандрит Др Иринеј БУЛОВИЋ

КОСОВСКИ ЗАВЕТ У СВЕТЛОСТИ НОВОГ ЗАВЕТА^А

Целокупна помесна светосавска Црква улаже у наше време огромне напоре да у најширим круговима свог верног народа обнови стварни значај и стварни смисао Косовског завета, те идеје водиље целокупне наше историје. Зато је веома значајно да се у овој јубиларној години Косовској подсетимо најпре ми свештеници⁽¹⁾ словеснога стада Христовога на смисао и садржај тог Завета. А како ћемо се подсетити и присетити? Тако што ћемо и тај наш српски Косовски Завет измерити мерилом Новог Завета као вечног и последњег Завета између Бога и човечанства и огледати га у тим водама Божијег откривења како је оно записано у Новом Завету, предато нам у Предању апостолском свете Цркве Христове и протумачено, објашњено и оживотворено за нас кроз дела и мудрост, благодатну разборитост Отаца и Учитеља Цркве. Зато ћу покушати у свој могућој краткоћи да изложим неколико основних идеја и артикулишем речима оно што сви ми свим својим срцем и душом осећамо као хришћани и свештеници...

Појам и смисао Завета

Шта је Завет у Светом Писму, односно у оном исконском искуству и предању Цркве које је накнадно забележено у Светом Писму? Завет је у ствари темељно и полазно духовно искуство народа Божијег, најпре оног старозаветног а затим новозаветног. Није нимало случајно што се два главна дела нашега Светог Писма називају управо оним именом где се реч *завет* налази у самом наслову: Књи-

ге Старог и књиге Новог Завета. Нажалост у времену од Вука Караџића па наовамо дошло је до расцрквљења српског језика, дошло је до стварања једног црквеног српског језика, којег разумемо само ми хришћани и једног профаног српског где многе речи или одсуствују или имају неко друго значење. У том, дакле, нашем језику ми више не разумемо довољно духовни и верски смисао појма „завет“. Зато ћу вас подсетити укратко на тај првобитни смисао ове речи и овога појма.

Завет, на јеврејском *Б е р и т*, на грчком *Диатихики*, на латинском *Тестаментум*, на црквенословенском *Завјет*, уствари првобитно значи — *савез*, а затим многе изведенице сродног или сличног значења, као што је: уговор, договор, акт, споразум, погодба и томе слично — могле би да пренесу смисао изворног јеврејског појма *берит*. Он покушава да опише, а не да исцрпи, само да приближно опише оно духовно искуство које стоји у темељу, у корену тога појма. Као и у целокупној нашој духовној стварности, духовном искуству у јудеохришћанској традицији речи следе а искуство претходи. И не само то, него појмови и речи којима покушавамо да укажемо на смисао онога што Божије откривење садржи и што наше духовно искуство садржи, увек се узимају из нашег обичног, стварног, свакодневног животног људског искуства и затим обогаћују оним садржајима који превазилазе наше искуство. Тако се десило и са овим појмом *завет*. *Берит* или *савез* је првобитно био један правни, војнички, социјални термин. Изражавао је однос међу појединцима, међу друштвеним групама и међу народима. Као и код нас: кад кажемо *савез* мислимо на извешан споразум, договор са извесним заједничким интересима, циљевима, са одређеним правима и дужностима, условима потребним за одржавање тога савеза, и томе слично. Тако је било и у древном Израилу који је са суседним народима склапао савезе војничке, економске, политичке и др... То је била веома честа пракса на целом Блиском Истоку, па и у Израилу, и о томе има доста писаних трагова у Старом Завету. Поред савеза међу равноправним партнерима постојали су и савези међу неравноправним партнерима. То су они савези који одражавају вазалске односе према њиховим суверенима односно господарима... Такви савези потпуно профаног карактера правног, војничког, политичког, социјалног, поред писменог договора, акта, имали су и једну спољашњу, обредну, појавну страну. Они су увек били праћени пропратним церемонијама и извесним култним радњама. Обично су поред свечаног писменог дела, који су обе стране потписивале, клали жртвене животиње. Оба потписника уговора, односно савеза, пролазили су између расечених делова жртве; крв жртвених животиња била је свечана потврда важности, ваљаности склопљеног савеза. Изрицане су и клетве, претње на онога ко прекрши споразум, као што су изрицани благослови на оне који се буду држали одредбе уговора. На крају, после тих култних радњи и после гозбе, постављане су и извесне ствари и предмети као спомен на склопљени савез, засађивано је, рецимо, неко дрво или каменови постављани и слично. То је била та спољашња страна.

Израил пак, као у то време први и једини народ који зна за истинитога Бога и који је Божији народ, изражава на основу тога и своје искуство Јахвеа, Господа. Узимајући појам из свог свакидашњег искуства, појам савеза — *берит*, покушава да њиме некако изјасни природу свога односа са Господом, односно природу Божијег односа према Његовом изабраном народу. При том Израил нема претензију да тврди како је тај однос исто што и однос између равноправних

људских партнера или људских господара и њихових вазала, него да му стварност, та слика из људског живота, послужи као једна прикладна илустрација за један однос који се речима не може довољно изразити и који се ниукакве појмове не може сместити, јер то искуство превазилази једноставно наше речи и наше појмове. Међутим, ове слике из наше стварности, ако их разумемо на један богодоличан узвишен начин, помажу нам да се удубимо у природу тајне и откривене истине.

Тако је, дакле, дошло до примене појма *савез* на однос између Бога и Његовог изабраног народа. Имамо при томе једну битну теолошку и духовну димензику која веру Израиља као народа Божијег издваја из религијског искуства читавога човечанства. Тако управо овај појам *Савеза* показује да се овде заиста ради о једној натприродној од Бога откривеној религији. За разлику од ње, религије древног Истока, рецимо хананске или египатске, вавилонске, асирске или хетитске у Малој Азији, као и до данас живе религије на азијском континенту, као што је шинтоизам, шаманизам, хиндуизам и др., уствари су природне религије паганског типа: представљају израз богочежњивости палог човека, али често изврнут и изопачен у обожавање природе и природних сила. Све су оне мање више пантеистичког карактера. Међутим, идеја Завета, савеза, открива нам нешто веома дубоко што показује колики је размак између Богом откривене религије и тих такозваних природних религија.

Као прво, појам Савеза нам показује да је човек, односно народ Божији — саборна личност, саборни човек, створен од Бога слободним, и да је он створен по лику Божијем. Та идеја да Бог није неки небески фараон који једноставно диктира услове и принудно их намеће човеку, него да толико поштује човека и народ, тј. људску заједницу, да се са њом *goiovara* — јединствена је и нечувена за оно време. Склапајући Савез Бог тражи слободну сарадњу за свој план спасења. Он тај план суверено спрема, то не зависи од човека, као што ни стварање света не зависи од човека, али он тај план за живот и за спасење неће да остварује сам него тражи сарадњу човека, народа, заједнице, Цркве у крајњој линији. Јер човек је створен по лику Божијем слободним. Дакле, идеја *Савеза* указује на величину, на узвишеност људске личности и на бескрајну перспективу коју тај живи и истинити Бог, откривајући се човеку, и ступајући у непосредни однос са њим, отвара пред човеком и пред човечанством. У свим природним религијама, као што рекох, личност човекова не игра никакву улогу, напротив, она је често оно против чега се дотичне религије највише боре.

Није никакво чудо што кроз целу историју изабраног народа идеја *Савеза* остаје окосница, остаје централна идеја религијска која изражава ту јединственост и богооткривени карактер религије древног Израиља, а потом и Цркве која је њен природни продужетак и испуњење. На тај начин *Савез* остаје до дана данашњег једно темељно религијско искуство читавога човечанства и нешто што је заиста од Бога дато и што не представља просто израз природне човекове религиозности. Суштина првобитног Савеза је заједница којој је циљ спасење човека и света. Бог склапа *савез* са човеком не зато да би му показао неку своју власт или да би га подчинио или да би га приморао да врши Његову вољу, него зато да би му омогућио ту слободну заједницу, из љубави, и да би га водио ка спасењу.

Тај Завет — Савез имамо већ у самом Рају, између наших прародитеља и Бога, пре греха; затим он бива обнављан од појединих праведника Божијих изабраника, те тако имамо Ноја, Аврама, итд. Но све су то припреме, односно бледе слике онога што ће доћи. У правом смислу те речи Савез имамо тек у форми Синајског савеза, где имамо народ Божији на челу са Мојсијем, и имамо Господа, и имамо Закон — Тору који уствари представља писмену страну тога уговора, односно споразума између Бога и Његовог народа. Јасно нам је у целом Старом Завету да се суштина тога Савеза налази у речима: „Ви ћете бити мој народ а ја ћу вам бити Бог“. Та заједница између Бога и народа има своје уговорне стране. Бог са своје стране, из чисте љубави, непринуђено, без икакве заслуге од стране народа, даје благослове, живот, благодат, срећу, напредак у свему, и води ка пуноћи, ка ономе што је припремио, наумио; народ који није изабран зато што је бољи од других, него зато што га је Бог изабрао, што му је поверио мисију, одговорност — одговара у исто време својом вером и љубављу. Са Божије стране нема нити је игде предвиђена могућност да би Он прекршио или изменио своје ставове из тог првобитног уговора или Савеза, док са стране Израиља, народа Божијег, предвиђа се, кад он изневери Савез, да ће уместо благослова имати проклетство, уместо среће — несрећу, уместо слободе — ропство, и све оно што знамо већ из Старог Завета.

Тај Синајски Савез склопљен у време Мојсија касније је у правилним размацима обнављан, уз подсећање на његов смисао и садржај. То имамо за време Јосије, затим за време цара Давида — опет свечано обнављање Савеза, као и за време Соломона са зидањем храма и читањем Закона; касније за време Јездре итд. све до праскозорја и освита новозаветних времена. Пророци обнављају и продубљују смисао овога појма *Савеза*. Јер тај појам је у опасности ако буде буквално схваћен а небогодолично, и не апофатички, кроз узношење наших мисли и појмова до саме више стварности, кроз искуство духовног, кроз општење са Богом — без те димензије у опасности да буде схваћен на један спољашњи јуридикчки начин, као спољашњи однос, као врста најамног и трговачког односа између Бога и народа Божијег. У смислу — дам да ми даш, ја теби благослов ти мени верност; ти мени неверност ја теби проклетство. Међутим, то није ни први ни коначни смисао и садржај *Савеза*. Његов смисао и садржај је у ствари *љубав* која предпоставља апсолутну човекову *слободу*. И циљ јој је такође апсолутна љубав, потпуна узајамно прожимајућа љубав између Бога и човека, и то онаква каква ће се појавити тек у личности Богочовека Христа.

Личност Богочовека Христа, као носиоца Новог Завета, није резултат човековог пада у грех него је то оваплоћење, очевечење Логоса Божијег. Та љубав постојала у предвечном Божијем плану пре стварања света и човека, пре пада и пре греха, пре нечега. Она је и крајњи циљ, по Св. Максиму Исповеднику и другим великим Оцима и Учитељима Цркве, целокупног Божијег стваралачког акта. Према томе та прожимајућа љубав између Бога и човека која води и доводи до ипостасног или личног сједињења човека и Бога у личности Богочовека Христа била је крајњи циљ целокупног овог Савеза Бога и Израиља кроз историју. Због тога пророци не опомињу само Израил и не подсећају само на ужасне последице његовог неверства, кршења Савеза са Богом; не проричу само несреће које ће стићи Израил због кршења Савеза; не кажу само да је Јахве господар а Израил Његов

слуга и роб; Он је и виноградар а Израил је Његов виноград. Но ни то није довољно да укаже на однос и заједницу љубави између Бога и Његовог народа, односно старозаветне Цркве. Они иду и даље: Израил је син Божији а Јахве је отац његов. Иду још и даље: Израил, верујући народ Божији, је заручница, обручница, вереница, а вереник, заручник је сам Господ. Израил је жена, Јахве је муж. Његова вера и љубав то је брачна верност, његово идолопоклонство, то је прељуба. Свим тим сликама и поређењима Пророци хоће да задрже и да пробуде у свети народа Божијег истину о томе да је љубав, Богочовечанска љубав и Богочовечанска спасоносна заједница, крајњи циљ и садржај Савеза.

Међутим, видећи као људи реални, јер Пророци су превасходни реалисти, видећи историјски ток ствари и реално неверство већине Израиља, имају смелост да народу Божијем кажу: Народ, твој грех је толико велики да је Савез уствари раскинут. Ви сте раскинули Савез са Богом! Али у исто време проричу са много уверења и наде обнову Савеза и склапање *новог*, који ће бити вечан, последњи и завршни. Оно што треба чинити да се остане верно Савезу биће исписано на страницима срца људских; и тада ће се стварно испунити оно што је било у темељу и корену синајског савеза, а то је: „Ви ћете бити мој народ, синови и кћери моје, а ја ћу бити ваш Господ Бог“. Тако, дакле, долазимо до ваплоћења Логоса Божијег. Господ Христос долази најпремеђу Израил, преко њега у сред целог човечанства и доноси поруку да је он тај нови и вечни Првосвештеник и једини посредник између Бога и људи који успоставља *нови* Савез, другачије речено — који обнавља онај Савез до своје пуноће и савршенства.

Садржај Новог Завета

Господ Исус Христос, као што знамо из сведочанстава Еванђелиста и Св. Апостола Павла, на својој Тајној Вечери благосиљајући хлеб и вино, установљавајући Св. Тајну Евхаристије, установљава Нови Завет, Цркву, која ће у пуноћи својој бити дограђена, показана, објављена на дан Педесетнице. Али већ на Тајној Вечери ми уствари имамо новозаветну Цркву. Из ребара Христових се она рађа; као што се из ребара старог Адама родила Ева, тако се из живоносних ребара Христових, у Његовом страдању, рађа нова Ева, извор Живота, а то је Црква. Дакле, Господ Христос тада, спремајући се за своје страдање, за свој крст, за изливање своје крви за живот и спасење света, даје хлеб и вино, које својим Духом Светим претвара у своје тело, у своју крв. Притом каже апостолима, по запису Еванђелиста Марка: „Ово је Нови Завет, односно Нови Савез у мојој крви“, а по сведочењу других Апостола додао је и реч „која се за вас излива“. Дакле, онај обредни жртвени део који је био пропратна радња приликом склапања старозаветног Савеза показује се сада као једна дивна праслика и пророштво нове реалности где једини стварни Архидјереј и Првосвештеник Новог Завета, вечног последњег Савеза између Бога и Његовог народа излива своју крв „за живот света“. Ту се не излива крв животиња него крв Јагњета Божијег, крв онога који је Првосвештеник који приноси и Жртва која се приноси, који је посредник Бога и људи. Посредник у том смислу што је Он гласник, наш апостол пред Богом Оцем, јер је Он нама једносуштан по човечанству своме, али је у исто време и стварни истински Божији гласник и апостол, или весник, посланик с неба, јер Он је истински Бог, једносуштан Оцу и Духу Светоме, један од Тројице.

Дакле, у Његовој личности Бог и човек су заувек заједно и једно без сливања и мењања али и без раздвајања и делања. Он је, дакле, Првосвештеник и Жртва, Јагње и Пастир. Он је тај који својом крвљу проливиеном за живот света успоставља пуноћу Савеза између Бога и човека. Сад се ту показује у пуноћи природа Савеза, оно што је Стари Завет слутио и прорицао, чему се надао, то се сада остварује. То је оно што Он сам казује — *да нема веће љубави од те да ко животи свој положи за пријатеље своје* (Јн. 15, 13). А Он, безгрешни Богочовек полаже живот свој не за пријатеље своје него за човечанство које му је био, непријатељ — кроз грех, и Он тиме уништава смрт и дарује живот. Тиме се показује да је садржина Новог Завета саможртвена љубав, љубав која се распиње за другог. Тиме се открива стварни садржај и стварни смисао Савеза или Завета. Да напоменем само да већ у старозаветном преводу на грчки језик, преводу тзв. Седамдесеторице преводаца, имамо од стране јеврејских преводаца одабрану реч „диатхихи“ за јеврејску „берит“. То додаје једну димензију нову, једно ново поимање, а то је управо повезивање са смрћу и са *завештањем*, са остављањем у наслеђе целокупне имовине онога који врши завештање.

Отуда „диатхихи“ или „тестаментум“ или тестамент, *завештање*, указује на тај битни жртвени карактер Новог Звета и указује на то да ће смрт Христова бити искупитељска и спасоносна за сав свет. Разуме се да сад овде има много димензија, то да се сад овај Завет — Савез шири на цео свет, укључује се сав народ и сва племена, Израил се шири, остварује се визија пророчка да ће Бог спасити све ако призову име Његово. Ми, како би Апостол Павле рекао, сви други народи и племена, као дивља маслина накалемљујемо се на ону питому, и сви заједно постајемо један Божији народ, постајемо царско свештенство, постајемо достојање Божије. И тако имамо заједницу Новог Завета. Синагога Старог Завета је била опет праслика те заједнице Новог Завета, увод у њу, у новозаветну Цркву. И ми смо сви уствари народ Новог Савеза — Новог Завета. Стварност у којој ми живимо, духовна стварност, јесте стварност тог новог и последњег Савеза између Бога и људи. Тај Савез који је запечаћен силаском Духа Светога и оснивањем Цркве јесте коначни, завршни, вечни Савез, који ће се у пуноћи својој пројављивати у будућем Царству, Царству опште љубави. Ето, то је укратко говорећи елементарни појам Завета — Савеза.

Шта је Косовски завет?

Да видимо сада шта је у светлости Новог Завета — Косовски завет. Сви знамо да наш народ личност Св. Кнеза Лазара, његово понашање пре Косовске битке, савњује са новозаветним збивањима. Није случајно да у народној поезији имамо Кнежеву вечеру која је уствари пројекција Христове последње Тајне вечере пред страдање; затим имамо све оне речи које се по народном предању размењују између Лазара и његових великаша и јунака о вери и невери итд. Имамо и оне класичне речи којима Св. Кнез Лазар изражава суштину Косовског Завета: „Земаљско је за малена царство а небеско увек и довека“, као и то да се морамо за њега определити да бисмо били верни Богу, односно свом спасењу у Христу, у Цркви... Једно је сигурно, да је наш народ као хришћански народ непогрешиво осетио духовну суштину Лазаревог опредељења и његове личности и духовну суштину онога што се одиграло на Косову пољу у дан оне битке. Од тада до данас,

а лично сам уверен и докле год буде било Срба на овој планети и док буду православно, да ће они живети тим Косовским заветом.

Међутим, шта је тај Завет у својој суштини? Да ли ми можемо сада поред јединога и вечнога Завета који Бог склапа у Христу Богочовеку са целим човечанством, да ми Срби склапамо свој посебни Савез са Богом и успостављамо своје посебне односе са Богом? Да ли је то то? Свакако да није. Па шта је онда? Покушају да на то питање у најкраћим цртама одговорим. Разуме се, много боље, духовнији и умнији људи у нашем народу су о томе говорили и писали. Довољно је само да поменем Св. Владика Николаја и Оца Јустина Поповића који су о овим темама молитвено размишљали, проповедали и писали и све што ја могу после њих рећи биће муцање и срицање. Зато и указујемо на ову књигу Владике Николаја (пети том) где постоји један од његових текстова под насловом „Царев Завет“. Сматрам лично да је то можда један од најлепших израза и описа Косовског Завета као што сматрам да и књига Оца Јустина Поповића којој је наслов „Светосавље као философија живота“ могла би са истим правом да има наслов „Косовски Завет као философија живота“. Шта хоћу тиме да кажем? Косовски Завет није ништа друго до свечана обнова у датом историјском тренутку, под датим историјским околностима, Светосавског Завета, Савеза. А то није опет ништа ново и оригинално осим што је и оно стварно стваралачка примена Кирило-медојевскога првобитнога нашег склапања Савеза са живим Богом. Али и Кирило-методијевски Савез наших предака није ништа ново; он је органски продужетак, стваралачка примена онога што су велики Оци и велики Сабори древне Цркве уствари разоткрили као вечни Савез између Бога и Његовог народа. То значи разоткрили су тајну Цркве. Црква је уствари тај простор Савеза и његов плод и његово значење.

Но и то што су велики Оци и Учитељи Цркве и велики Сабори богосазвани, учинили није опет ништа ново. Они су у свом времену и на свој живи стваралачки начин, верни Предању али одговарајући изазовима времена, само ревитализирали или актуализирали оно што су Апостоли, непосредни ученици Христови и сведоци Његовог склапања Савеза између Бога и човечанства, видели, доживели и окусили. Према томе, овом линијом унатраг од Св. Цара Лазара ми долазимо до Христове Тајне Вечере и склапања Новог Завета, Новог Савеза; и ако хоћемо да идемо још унатраг до пророштва и очекивања онда идемо до Синајског Савеза и Савета и даље до Раја. Према томе, ево кратке дефиниције Косовског Савеза, Завета: Он није ништа друго до стваралачка примена у историји, животу, искуству и страдањима нашега народа јединога и вечнога Богочовечнога Завета или Савеза, тј. Христовог Савеза. Друкчије речено: Избор Лазарев, његов Завет јесте уствари наше опредељење као наша одлука саборне личности, као помесна Црква, као једно од племена Новог Израиља, као органског дела Божијег народа — да се укључимо одговорно, слободно, са љубављу жртвеном и свешћу, у ту вечну Заједницу која је изражена кроз Савез Бога и људи у Христу.

Сматрам да је веома важно инсистирати на тој духовној јеванђелској Христоричној садржини нашега Косовског Завета. Он није ништа ново, ништа посебно и ништа оригинално. Његова оригиналност и новина је само у томе, а то је и најзначајније, што нас он држи у заједници и љубави са Јединим вечно новим под сунцем, са личношћу Богочовека Христа. Зато је он и незаменљив за нас, и зато док буде нашега народа на овој планети он не може живети без тога Косовског Завета. Као што је Отац Јустин говорио за Светосавље да је оно само пра-

вославно хришћанство изражено српским стилем и у српском искуству, то исто можемо рећи за Косовски Завет: То је Нови Завет, изражен српским стилем и у српском искуству. Али то је Нови Завет, Христов, не неки други. Ван њега он не постоји. Дакле, Косовски Завет јесте оваплоћење на ткиву нашег народа, у његовој историји, на његовом бићу, у његовој судбини на земљи — Новог Завета. Али то се не дешава магијски или аутоматски, то се десило захваљујући свесном и слободном избору нашег народа.

Шта није Косовски Завет?

Но, сви ми знамо да постоји и могућност погрешног тумачења и извитоперивања смисла Косовског Завета. Ја ћу поменути само две. Ви знате да су нас православне свештенике у српском народу често идеолози до недавно важеће марксистичке идеологије (данас доста уморне и апатичне) оптуживали за носиоце нетрпељивости, национализма, чак шовинизма, искључивости и томе слично. Неки други, зазирући од Косовског Завета, сматрају га неким српским панданом нечовечне идеологије на хрватским просторима која је нашла свој врхунац у франковству, у оном екстремном клеронационализму, који је на крају крајева родио усташки покрет... То открива да такви не само да не разумеју јеванђелску суштину Косовског Завета, његову саприродност, једносуштност са јединим вечним Заветом — Савезом Христовим, него то и нама оспоравају.

Морамо, међутим, бити искрени и рећи да један део наше обесцрковљене интелигенције у доба романтизма и националног буђења својим тадашњим тумачењима Косовског Завета, Светосавља, је дао извесног повода овим недобронамерним, нетрпељивошћу заслепљеним људима, да на овај начин фалсификују садржај нашег Косовског Завета и да нас стално клеветају и нападају. Морамо признати хтели или не хтели да постоји један превод Светосавља и Косовског Завета на језик српске националне идеологије који је за нас хришћане неприхватљив. Он је касније, иије то био једини разлог али један од разлога, изазвао овакву климу левичарства и једно потпуно одсуство бриге за своју нацију и губљење националног осећања, што није нормално, јер ми постојимо као конкретни народи.

Извесни романтичари, дакле, хтели су — уместо да им Косовски Завет послужи оним што он и јесте, а то је да буде једини пут којим ће наш народ бити оцрковљен, уведен у стварност Новог Завета, у стварност народа Божијега, у Цркви — уместо тога они су покушали да употребе Косовски Завет као основу за стварање једне националистичке идеологије, а идеологије су по својој природи идолопоклонство. Што та идеологија није постала геноцидна, човекомрзачка, баријера за то је управо био садржај самог Косовског Завета. Иако смо имали национализирања, националистичких идеологија и покрета, сам Косовски Завет је спасио наш национални препород од тога да се изроди у нешто што је бивало код других народа. Али та опасност превођења Косовског Завета у форме и облике једне националистичке идеологије где се Православље појављује као некаква слушкиња нације, јесте једно искушење, опасност духовно суптилна која није увек лако препознатљива, али са којом се ми свештеници и верници Цркве Божије морамо суочити. Не смемо никако дозволити срозавање Косовског Савеза на раван националистичке идеологије.

То је једно. Друго, многи од наших интелектуалаца који нису довољно оцрквњени, обогословљени и оомолитвљени, учени људи, забринуте за судбину нашег народа на овој балканској ветрометини, немајући сви критеријума Лазаревских и Видовданских, сматрају да је наш Косовски Завет једна врста наше историјске несреће, извесног нашег мазохизма, уживања у свом сопственом мучењу и паду. Зато сматрају да ми нисмо били довољно одлучни кроз историју и да нас је управо тај Завет, тако црквено инспирисан и монашки запечаћен, довео до тога да може да нас свако гази. Ти људи сматрају да ми треба да се отресемо Косовског Завета и да идемо на снагу, око за око — зуб за зуб. То је друга варијанта превођења Косовског Завета на нешто супротно. И ми из истог разлога као у претходном случају морамо се супротставити свим својим дихом једној таквој врсти калкулације са Косовским Заветом и таквом сагледавању његовог садржаја. Апсолутно је то неистинито и погрешно схватање. Није Лазар ишао на Косово да буде поражен него да победи добром зло, да Христос победи Сатану, а не злом зло, јер ту се само уможава зло. Христос није ишао на Голготу да буде поражен него да победи и победио је. Син Божији се прославља на крсту и на крсту Његовом, на распећу, пише „Цар славе“. Према томе свако „пораженичко“ тумачење Косовског Завета је права бесмислица и фалсификат.

И на крају, да поставим неколико проблема пред своју и вашу савест. Шта у пракси ми треба и морамо да чинимо да оживимо у себи и око себе Косовски Завет и његов прави смисао? На првом месту неопходно је васкрсавање и буђење етоса истинске духовности у нашем народу, својственог изворног Косовском Завету, који нас чини причасницима и заједничарима вечнога Новог Завета Божијега, члановима Цркве Христове. Буђење, оживотворавање, васкрсавање, развијање, неговање тих садржаја представља наш једини могући допринос повратку Косовском Завету и верности њему...

